

Atipikusan magas termékenyséű települések Magyarországon, 2010–2019

Betekintő

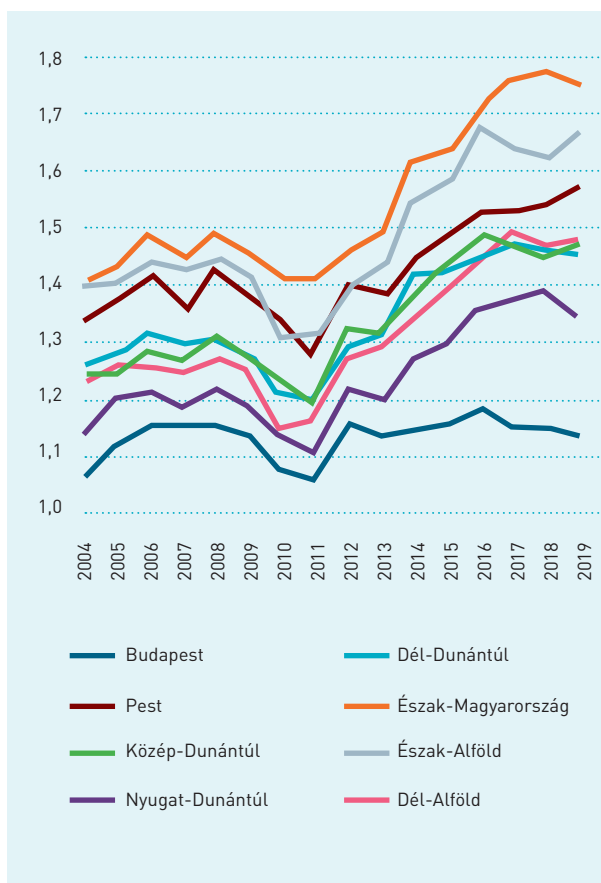
Kutatásunk célja azon magyarországi települések feltérképezése volt, ahol 2010–2019 között az általános termékenységi arányszám éves átlaga elérte az 50‰-et, s erre nem hátrányos szocioökonómiai körülmények között élő lakosság meghatározó jelenléte miatt került sor. Összesen 93 ilyen települést találtunk, két kivétellel mind községek, nagy többségükben a Dunántúlról. Ebből 23 település esetében próbáltuk feltárni – főleg szakértői és fókuszcsoportos interjúk révén – az atipikusan magas termékenység lehetséges okait, míg a leíró kutatásban többek között a gyermekvállalási szokások időbeli alakulását vizsgáltuk.

I. Bevezetés

Hazánkban a termékenység földrajzi különbségeit évtizedek óta Északkelet-Magyarország magasabb, míg a főváros alacsony értékei határozzák meg,¹ s e különbségek a hazai termékenység 2011-től tartó emelkedése óta csak tovább növekednek (1. ábra). Alacsonyabb területi bontásban az is egyértelművé válik, hogy a legmagasabb teljes termékenységi arányszámot felmutató mikrorégiók – nem csak Északkelet-Magyarországon, hanem a Dél-Dunántúlon is – „szinte kivétel nélkül a társadalmi-gazdasági szempontból leginkább elmaradott kistérségek közé tartoznak”, amiben szerepet játszik az is, hogy „a hagyományosan magas fertilitású magyarországi cigányság jelentős része [...] a halmozottan hátrányos helyzetű kistérségekben koncentrálódik” (Husz 2011: 5).

1. ábra: A teljes termékenységi arányszám a magyarországi régiókban 2004–2019 között

Saját szerkesztés. Forrás: KSH (https://www.ksh.hu/thm/2/ind12_1_3.html)

¹KSH: A termékenység területi különbségei. Statisztikai Tükör, 3 (159), 2009. november 19. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/terterkul.pdf>

Mivel a TTA (teljes termékenységi arányszám) a kétezres évek elején, Északkelet-Magyarországot és Sellye környékét leszámítva, egyetlen kistérségben sem haladta meg az 1,6-ot (uo.), az ország más részein előforduló magas termékenység legfeljebb települési szinten lehetséges. Az alábbi ta-

nulmány egy olyan – 2020. június–szeptember között lebonyolított – kutatás eredményeit ismerteti, amelynek célja egyrészt az atipikusan magas termékenységű települések feltérképezése, másrészt a jelenség potenciális okainak kvalitatív módszerekkel történő feltárása volt.²

II. Elmélet és módszertan

II/1. Vizsgálódási tematika

Balbo és szerzőtársai a termékenység determinánsait azok mikroszintű (individuális és párkapcsolati), mezoszintű (rokonsági és ismeretségi), valamint makroszintű (gazdasági, kulturális, politikai, intézményi) jellege szerint csoportosították (Balbo et al. 2013). A magunk részéről elsősorban a személyes és közösségi szinten zajló jelenségek – konkrétan a vallásosság, a gyermekvállalási szokások, valamint a családon belüli kapcsolatok – szerepére koncentráltunk. McQuillan (2004) szerint a vallás három esetben gyakorol befolyást a termékenységre: ha gyermekvállalási normákat fogalmaz meg, ha megfelelő eszközökkel rendelkezik ezek megvalósítására, valamint, ha a vallás a hívek társadalmi identitásának a központi eleme. Bár Magyarországon a nagyobb felekezetekhez tartozók és a többi lakos termékenysége között nincs lényegi eltérés,³ a vallás lokális hatásának lehetőségét nem kívántuk kizárni. A gyermekvállalási szokások vonatkozásában három jelenséget vizsgáltunk: az otthonról hozott minta szerepét – tekintettel a szülők és gyermekeik termékenysége között megfigyelt pozitív korrelációra (Murphy–Knudsen 2002) –, az ismeretségi körön belüli minták hatását, valamint a helyi gyermekvállalási normákat. A családon belüli kapcsolatok egyaránt magukba foglalják a nagyszülők gyermeknevelésben nyújtott segítségét, a gyermekvállalás párkapcsolat-erősítő funkcióját (Freidman et al. 1994, Rijken–Liefbroer 2009), ennek speciális –

stepfamily fertility vagy *union commitment effect* néven ismert –, a válás utáni párkapcsolatokból született közös utód(ok)ra vonatkozó esetét (Vikat et al. 1999), a kistestvér iránti vágyat, illetve az utódok nemi megoszlásával kapcsolatos igényeket (Pollard–Morgan 2002).

A fentiekén túl – tekintettel az anyagi ösztönzők régóta ismert jelentőségére (Kirkpatrick 1955, Cseh-Szombathy 1979) – az új családtámogatási kedvezmények hatásaira is rákérdeztünk. Végül, figyelembe véve az elővárosok magasabb fertilitását igazoló kortárs európai példákat (Kulu–Boyle 2009), a szuburbiákba települő városi családoknak a helyi termékenységben játszott szerepére is kitértünk.

II/2. A szelekció szempontjai

Magas termékenységűnek tekintjük azokat a településeket, ahol az általános termékenységi arányszám (GFR) 2010–2019 közötti éves átlaga elérte az 50‰-et (országos átlag: 39‰). Az ismertebb és közérthetőbb mutató, a TTA települési értékeit az anyai korcsoportok helyenként igen alacsony száma, vagy éppen hiánya miatt nem tudtuk kiszámítani (a Svédország esetében használt módszer, a hiányzó adatnak a legközelebbi helyszínre vonatkozó értékkel történő pótlása [Östh 2015] épp az itt vizsgált lokális változatosság miatt nem alkalmazható). Ugyanakkor a TTA egyéb – az élveszületések és a 15–49 éves női népesség

² Jelen tanulmány a Kopp Mária Intézet számára átadott kutatási jelentés rövidített változata.

³ KSH: Népszámlálás 2011–21. Vallási felekezetek demográfiai jellemzői. 2016. július. http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idosza-ki/nepsz2011/nepsz_21_2011.pdf

hányadosának 35-tel történő felszorzásával történő – becslése alapján megállapítható, hogy az 50%-os GFR mintegy 1,75-os TTA-nak, a 60%-os érték pedig körülbelül a reprodukciós szintnek felel meg. A hátrányos helyzet kritériumát a 105/2015. (IV. 23.) Kormányrendelet alapján határoztuk meg, az ún. nem kedvezményezett településeket sorolva a vizsgálandó helységek körébe. Ahhoz, hogy a magas fertilitási értékek magyarázatakor a cigányság helyi számarányának a szerepét is kizárhassuk, a vizsgálandó települések körébe csak azokat a településeket vontuk be, ahol koncentrációjuk a vonatkozó szakirodalmi forrás (Tátrai et al. 2017) szerint már alacsonynak mondható, vagyis nem éri el az 5%-ot.⁴

Tekintettel az apró- és törpefalvak igen csekély mértékű születésszámára, azokat a községeket, ahol a népszámlálás szerinti létszám nem érte el a 200, a termékenykorú nők 2010–2019 közötti évközépi létszáma átlaga pedig az 50 főt (a két halmaz lényegében átfedi egymást), szintén kihagytuk a listáról. A kiválasztás utolsó fázisát a szelekciós kritériumok érvényességének telefonos ellenőrzése jelentette; információkat – akárcsak a későbbi szakértői interjúk során – a polgármesterektől, orvosoktól, védőnőktől, lelkészekről, helyi értelmiségiektől kértünk.

III. A kiválasztás eredményei

III/1. Általános jellemzők

A 3155 településből – a főváros kivételével – 661 helyszínen lépte át az általános termékenységi arányszám az 50%-ot, s ebből 320-ban a reprodukciós határértéknek tekinthető 60%-ot. A 661 település 22%-a tartozik a nem kedvezményezett körébe, illetve 31%-ban kisebb a cigányság hivatalos számaránya 5%-nál, míg 14%-uk, összesen 93 esik bele mindkét halmazba, vagyis ennyi az atipikusan magas termékeny-

II/3. Településstatistikák szerepe és kvalitatív vizsgálódások

A kiválasztott települések főbb jellemzőinek összevetéséhez a fontosabb népszámlálási mutatókat (családi státus, vallásosság, végzettség, foglalkoztatottság) használtuk, kvalitatív kutatási segédanyagként is hasznosítva azokat. Emellett a kilencvenes és kétezres évekre is kiszámítottuk a helyi GFR-t, továbbá kikértük a KSH-tól az utolsó census idején 40–49 éves női népesség születési sorszámainak megoszlását. Mindkét mutatóból a gyermekvállalási szokások hosszabb távú érvényesüléséről vontunk le következtetéseket.

A kvalitatív kutatások gerincét a helyben vagy telefonon készített szakértői interjúk, valamint a helyszíni fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetések adták. A szakértői interjúk során a településre, az érintett női népességre és magára a vizsgált jelenségre vonatkozó új információk összegyűjtése, míg a fókuszcsoporthoz tartozókban a legalább háromgyermekes, vagy harmadik gyermekük érkezését tervező szülők, illetve hasonló helyzetű rokonaik, ismerőseik életkörülményeinek, attitűdjeinek és motivációinak a feltárása volt a cél. Szakértői interjút minden kiválasztott település esetében, fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetést pedig Ipolydamásdon, Nadapon, Nagyvelegén, Szőcön és Verőcén szerveztünk.⁵

ségüknek minősíthető települések száma. Ebből negyven Veszprém, Vas és Zala megyében található, városi rangot pedig csak Fegyvernek és Lajosmizse visel közülük. Ha a szelekciós eljárás folytatásaként az apró- és törpefalvakat is eltávolítjuk, már csak 54 településünk marad. Közülük választottuk ki végül – a szelekciós kritériumok érvényesülésének ellenőrzése után – a kvalitatív vizsgálódások tárgyát adó mintegy húsz községet.

⁴A települési arány kiszámításakor a 2011-es népszámlálási adatokat vettük alapul, azokat a válaszadókat is a cigányság közé sorolva, akik a többes identitás jegyében más etnikai csoportot is megjelöltek. A hovatartozásukról nem nyilatkozók esetében a nyilatkozók körében érvényes roma számarányt vélelmeztük.

⁵A verőcei fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetésre a jelen kézirat leadása után kerül sor, a szakértői interjúkból azonban így is hasznos összképet kaptunk. Ipolydamásdon a tömeges megbetegedések miatt végül a helyi védőnő készítette el a szülői interjúkat az általunk megadott szempontok alapján.

1. táblázat: A vizsgálatba vont atipikusan magas termékenyséű települések listája

* A szelekciós kritériumoknak nem megfelelő település. Forrás: KSH (Népszámlálás 2011), saját számítások

Megye	Járás	Település	Lakónépesség (2011)	Általános termékenységi arányszám (‰)		
				2010–2014	2015–2019	2010–2019
Bács-Kiskun	Kecskeméti	Városföld	2 156	46,0	60,1	52,9
Baranya	Pécsi	Romonya	464	56,1	46,1	50,8
	Pécsváradi	Lovászhetény	267	59,1	54,7	57,0
Csongrád	Makói	Nagyér*	515	73,7	65,5	69,5
Fejér	Bicskei	Vértessacs	1 777	56,8	51,1	54,0
	Gárdonyi	Nadap*	572	48,0	49,8	49,0
	Móri	Nagyveleg	640	50,1	62,8	56,2
Komárom-E.	Kisbéri	Bakonybánk	433	78,3	58,1	67,9
	Tatai	Dunaszentmiklós	413	52,3	62,0	57,2
Nógrád	Rétsági	Keszeg	663	54,2	59,1	56,5
Pest	Budakeszi	Herceghalom	2 135	47,7	57,3	52,9
	Szobi	Ipolydamásd	346	56,9	76,2	66,8
		Verőce	3 663	54,5	52,7	53,6
Vas	Sárvári	Bögöt	394	58,5	45,4	51,5
		Nemesládony*	129	90,9	30,0	58,9
		Tompaládony	303	53,6	64,4	58,7
Veszprém	Ajkai	Szóc	416	75,4	52,3	63,7
	Balatonfüredi	Balatoncsicsó*	207	46,5	82,8	64,4
		Szentantalfa	409	65,2	103,0	84,1
		Óbudavár*	49	95,2	52,6	75,0
		Tagyon*	87	30,9	86,5	58,0
Zala	Pápai	Gecse	402	57,6	62,3	60,1
	Zalaszentgróti	Mihályfa	348	50,5	56,8	53,6

Mint látható, a 23 kiválasztott településből hat nem felel meg a szelekciós kritériumoknak, a kutatás szempontjai azonban megkívánták a bevonást.⁶ A táblázatban látható községek demográfiai és szocioökonómiai háttere rendkívül eltérő,

s fejlettségük szerint három nagy csoportba soroltuk őket. A nagyvárosi szuburbiákat – Herceghalom, Verőce, Nadap és Romonya – a közlekedési főútvonalak elérhetősége, a szolgáltatások és intézmények kiépítettsége vagy közelsége,

a vonzáscentrumban élők tömeges bevándorlása, s a diplomások magas aránya és szegmentált összetétel jellemzi. A polgárosodott falvak, mint Bögöt, Dunaszentmiklós, Keszeg, Nemesládony vagy a Nivegy-völgyi falvak, a szuburbanizációs és dezurbanizációs folyamatokban egyaránt érintettek. Fő jellemzőik: turisztikai vonzerő, a középvárosok közelsége, a beköltözők alacsonyabb, de érzékelhető aránya, esetenként a hagyományos értékrend dominanciája, olyan indikátorokkal, mint a házások és a felekezeti hovatartozásukat vállalók magas (50%, illetve 90% feletti) népszámlálási aránya. A félperifériás településeket, mint Gecse, Ipolydamásd, Lovászhetyén, Nagyér, Nagyveleg és Szóc, közlekedési és/vagy migrációs zártság, ugyanakkor a nagyobb egyenlőtlenségek hiánya jellemzi.⁷ További jellemzőik: a fizikai munkakörben dolgozók magas aránya, a diplomások elenyésző jelenléte, a házások alacsony aránya, valamint a felekezeten kívüliek és a vallásukról nem nyilatkozók magas, akár 50-60%-os aránya.

2. táblázat: A 2002-től betelepült népesség és leszármazottaik éves, illetve a 2010–2019 közötti időszakra átlagolt éves százalékaránya a vizsgálat alá vont településeken. A 2002–2019 közötti időszakban az érintettek részéről egyszeri ki- vagy beköltözéssel számolva. Forrás: KSH, saját számítások

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2010–2019
Városföld	21,5	23,6	25,5	27,2	29,2	31,3	33,6	36,7	40,5	43,7	31,3
Romonya	38,2	42,3	46,0	49,0	52,4	55,9	59,4	62,9	67,5	73,1	55,2
Lovászhetyén	17,6	20,9	24,2	27,9	32,2	36,3	38,6	42,0	46,3	51,1	34,0
Nagyér	17,2	19,5	23,4	26,9	30,0	33,9	37,8	42,3	46,9	51,8	32,7
Vértessacs	23,7	25,8	27,9	30,4	32,9	35,4	38,4	41,5	44,6	47,6	34,9
Nadap	37,7	41,8	45,3	49,3	52,8	55,5	59,0	64,4	69,3	73,4	55,6

A táblázat a következő oldalon folytatódik

.....

⁶Például a kimagasló gyermekszámot felmutató nazarénusok jelenléte miatt (Nagyér és Szentantalfa), vagy mert egy több hasonló településből álló demográfiai mikrorégió része (Nivegy-völgy, balatonfüredi járás), esetleg azért, mert kifejezetten alkalmas a szub- és dezurbanizációs folyamatok demográfiai következményeinek megfigyelésére (Nadap).

⁷Sajátos kivételt képez itt Ipolydamásd, ahol a szülőképes korú népesség szinte mind betelepültekből áll, ám az olcsó ingatlanokat nem a vonzáscentrumokban élő középosztálybeliek, hanem az ország különböző részeiről érkezett alacsonyabb státusú családok vásárolták meg. Forrásaink szerint a lakosság itt a beköltözési időpontok szerint szegmentálódik.

⁸Ha p a 2001. december 31-i állandó népességet, i az adott évben beköltözötteket, e pedig a kiköltözötteket, míg az alsó indexben látható szám a megfelelő évet, illetve intervallumot jelöli, a betelepültek és leszármazottaik n évre vonatkozó (évközépi) arányának kiszámítási módja: $[2\sum i_{2002-(n-1)} + in] / [2\sum i_{2002-(n-1)} + in + 2p - (2\sum e_{2002-(n-1)} + en)]$.

III/2. Őshonosok és betelepültek

A települési termékenységekben játszott potenciális szerepük miatt különösen fontosnak tartottuk a beköltözők számarányának ismeretét. Ennek becslése során – az ideiglenes vándorlások adatainak kiiktatása érdekében – csak az állandó népességet vettük figyelembe. Mivel ilyen adatok csak 2002-től állnak rendelkezésre, a betelepült szegmens létszámát a 2001. december 31-i állandó népességhez viszonyítva számítottuk ki a megfelelő évekre, a be- és kiköltözők kumulált éves száma alapján (vagyis a vissza- és továbbköltözésekkel nem számolva). Mivel szociológiai, és nem jogi értelemben vizsgáljuk a betelepültek szerepét, a „helyben született” második generációt is ide számítjuk. Amennyiben azt feltételezzük, hogy az élveszületések és halálozások éves száma az „őshonosok” és betelepültek aktuális aránya szerint oszlik meg a két szegmens között, a betelepültek és leszármazottaik adott évi számaránya az éves vándorlási adatokból is kiszámítható.⁸

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2010–2019
Nagyveleg	21,9	24,1	26,6	29,6	31,8	33,5	35,8	38,7	42,7	46,3	33,1
Bakonybánk	20,7	22,4	24,1	26,6	28,6	30,4	32,4	34,8	37,3	40,4	29,5
Dunaszentmiklós	30,6	33,9	36,6	39,3	42,5	46,8	51,9	57,6	62,2	65,5	46,8
Keszeg	23,7	26,3	29,1	31,5	33,5	35,4	37,6	40,3	43,1	46,0	34,7
Herceghalom	45,8	50,3	53,9	57,3	61,4	66,4	71,4	76,7	81,9	86,8	66,1
Ipolydamásd	20,0	23,9	27,5	31,0	33,8	36,7	41,0	44,1	47,9	52,9	36,2
Verőce	39,3	42,6	45,8	49,0	52,3	55,2	58,4	62,5	66,9	71,0	54,6
Bögöt	21,8	24,3	26,6	28,5	30,2	32,8	35,0	37,5	40,9	43,8	32,0
Nemesládony	19,8	23,3	26,9	28,5	31,7	35,3	38,4	43,9	51,1	55,0	35,5
Tompaládony	17,7	19,2	20,5	22,1	24,4	26,3	28,3	31,4	34,5	36,8	26,2
Szőc	Az adatok a helyi szociális otthon gondozottait is magukba foglalják.										
Balatoncsicsó	37,1	40,4	43,0	45,9	49,9	53,3	57,5	62,0	65,0	68,2	52,6
Szentantalfa	13,0	14,8	17,8	20,7	22,6	24,5	26,3	28,7	31,1	32,8	23,1
Óbudavár	24,5	27,4	30,3	33,6	37,6	43,9	49,6	51,7	55,5	60,0	42,0
Tagyon	23,0	23,4	25,5	28,6	31,0	33,0	36,6	41,7	45,9	48,4	33,9
Gecse	23,0	25,1	27,2	28,6	30,1	32,3	35,3	38,6	41,9	46,1	32,8
Mihályfa	16,1	17,6	18,9	19,9	20,7	21,9	23,4	24,6	26,5	28,5	21,7

A beköltözöttek aránya minden érintett településen jelentősen nőtt, az eleve népszerűbb szuburbiákban azonban az induló érték és a százalékpontos növekedés mértéke is egyaránt magasabb. Az arányszámok egyes esetekben a népesség szinte teljes kicserélődéséről tanúskodnak, aminek tényét helyi forrásaink közül is többen megerősítették. Figyelemre méltó, hogy a szakértői interjúk során több olyan falut (Dunaszentmiklós, Nagyveleg) is többé-kevésbé zárt településként ábrázoltak, ahol a fenti adatok szerint jelentős a beköltözöttek részaránya. Az ellentmondásnak több oka is lehet: bentlakásos intézmény jelenléte, migrációs „visszarendeződés” (beteleپültek továbbköltözése vagy elköltözöttek visszatérése), szegmentáló-

dással nem járó, „észrevétlen” beköltözések (például a szomszédos falvakból vagy családgyesítés révén), stb.

III/3. Atipikus termékenység a korábbi évtizedek tükrében⁹

A korábbi évtizedek általános termékenységi arányszámaiból értékes következtetéseket vonhatunk le a helyi gyermekvállalási szokásokról. Táblázatunkban az érintett megyék községeinek egészére kiszámított GFR-értékeket is közzétesszük, így megállapítható, hogy egy adott község termékenysége korábban is magas volt-e a környező falvakhoz képest.

3. táblázat: A vizsgálat alá vont települések, valamint az érintett megyék községeinek tízéves intervallumokra átlagolt általános termékenységi arányszáma 1990–2019 között.
Forrás: KSH, saját számítások

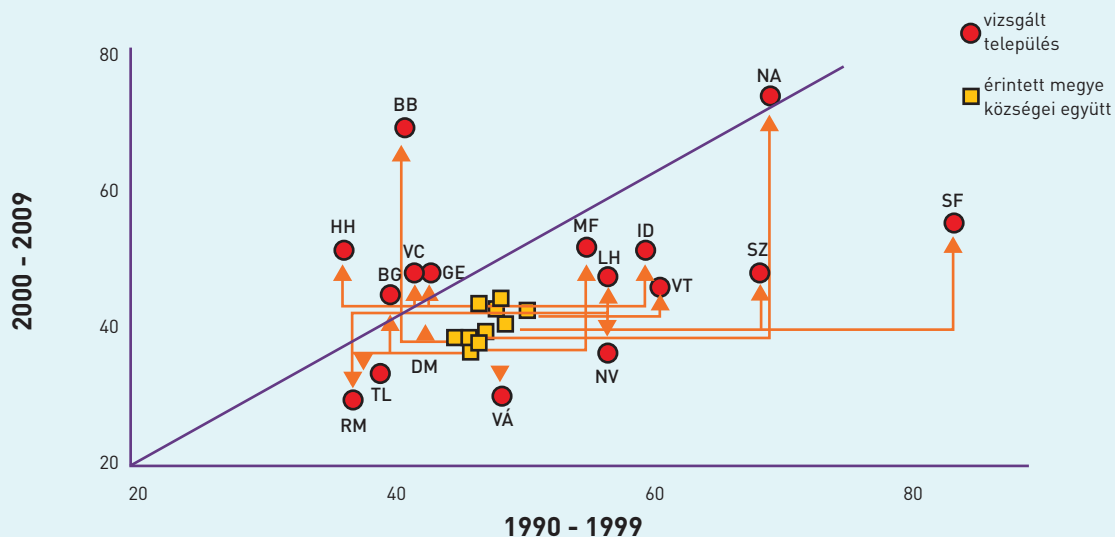
Megye és település	1990-1999	2000-2009	2010-2019
Bács-Kiskun	47,3	38,1	40,1
Városföld	48,2	30,2	52,9
Baranya	48,4	41,5	41,4
Romonya	36,4	29,7	50,8
Lovászhetény	57,1	44,8	57,0
Csongrád	45,5	37,4	36,2
Nagyér	70,1	70,4	69,5
Fejér	50,6	40,9	40,8
Vértesacsa	61,3	44,1	54,0
Nagyveleg	56,9	36,9	56,2
Komárom-E.	44,7	37,4	38,6
Bakonybánk	40,0	66,0	67,9
Dunaszentmiklós	42,0	38,8	57,2
Nógrád	48,5	43,1	43,6
Keszeg	45,6	36,8	56,5
Pest	46,6	42,2	40,0
Herceghalom	35,3	49,4	52,9
Ipolydamásd	60,6	49,3	66,8
Verőce	41,3	46,1	53,6
Vas	46,0	35,3	34,4
Bögöt	39,1	42,8	51,5
Tompaládony	36,8	33,7	58,7
Veszprém	48,8	39,0	39,4
Szóc	69,5	46,7	63,7
Szentantalfa	85,5	53,3	84,1
Gecse	42,3	46,5	60,1
Zala	46,8	36,4	36,2
Mihályfa	55,2	49,9	53,6

Grafikus megjelenítés esetén a tízéves intervallumokra számított termékenységi értékek a települések több mint felénél V- alakban változnak, ami az elveszületések különböző mértékű, átmeneti halasztását valószínűsíti. Nem mindegy azonban, hogy ezek az arányszámok milyen tartományban mozognak: ha egy adott településen a GFR a kilencvenes években és az elmúlt tíz évben egyaránt hasonló értéket vett fel, a gyermekvállalási kedv az átmeneti visszaesés dacára is stabilnak mondható. Ezt láthatjuk Lovászhetény, Vértesacsa, Nagyveleg, Ipolydamásd, Szóc és Mihályfa, vagyis többnyire a félperifériás községek esetében. Mivel ezek a települések már a kilencvenes években jelentősen meghaladták saját földrajzi környezetük községi átlagát, nem csak jelenlegi, hanem akkori mércével is magas termékenységűnek mondhatók. Az pedig csupán a két „nazarénus” faluról mondható el, hogy termékenységük évtizedes átlaga az ingadozások mértékétől függetlenül is folyamatosan magas tartományban maradt.

Ezzel szemben a nagyvárosi szuburbiák – Herceghalom, Verőce, Romonya –, valamint az olyan polgárosodott falvak, mint Dunaszentmiklós, Keszeg, Bögöt és Tompaládony, a kilencvenes években a 2010–2019-es értékekhez, illetve saját akkori megyei átlagukhoz képest is közepes vagy alacsony fertilitást mutattak. Termékenységük időközbeni növekedését valószínűleg a helyi népesség összetételének megváltozásával magyarázhatjuk.

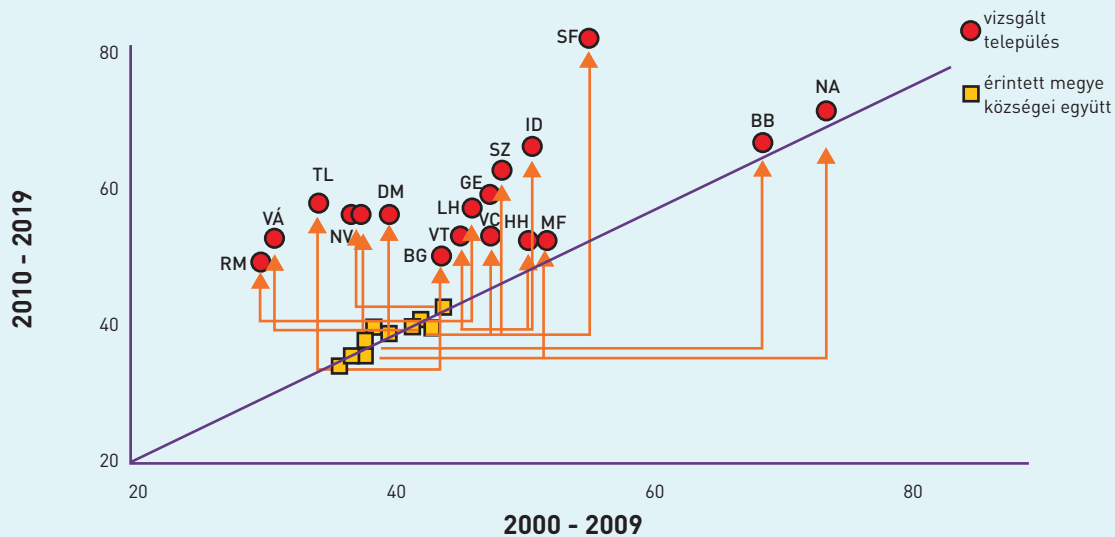
Az alábbi két ábra az egymást követő évtizedekben lejátszódott értékváltozásokat szemlélteti. (A nyílak a települési GFR-nek a megyei községi értéktől számított eltérését illusztrálják.)

⁹Mivel ebben az alfejezetben alacsony esetszámú mutatókkal is foglalkozunk, a fenti listán szereplő törpefalvakat itt nem vizsgáljuk.

Települések rövidítése: BB – Bakonybánk; BG – Bögöt; DM – Dunaszentmiklós; GE – Gecse; HH – Herceghalom; ID – Ipolydamásd; KG – Keszeg; LH – Lovászhetyén; MF – Mihályfa; NA – Nagyer; NV – Nagyveleg; RM – Romonya; SF – Szentantalfa; SZ – Szóc; TL – Tompaládony; VÁ – Városhőd; VC – Verőce; VT – Vértesacsca.

2. ábra: Az 1990–1999 és 2000–2009 közötti általános termékenységi arányszám települési értékei ugyanazon mutató megfelelő megyei községi átlagértékéhez képest. Saját szerkesztés. Forrás: KSH, saját számítások

Települések rövidítése: BB – Bakonybánk; BG – Bögöt; DM – Dunaszentmiklós; GE – Gecse; HH – Herceghalom; ID – Ipolydamásd; KG – Keszeg; LH – Lovászhetyén; MF – Mihályfa; NA – Nagyer; NV – Nagyveleg; RM – Romonya; SF – Szentantalfa; SZ – Szóc; TL – Tompaládony; VÁ – Városhőd; VC – Verőce; VT – Vértesacsca.

3. ábra: A 2000–2009 és 2010–2019 közötti általános termékenységi arányszám települési értékei ugyanazon mutató megfelelő megyei községi átlagértékéhez képest. Saját szerkesztés. Forrás: KSH, saját számítások

A települési és megyei arányszámok változásának iránya az osztóvonalhoz viszonyított elhelyezkedésből azonnal látható (a vonal az $x-y=0$ egyenlet megoldását mutatja). A kilencvenes években csak a települések egy része volt saját környezetéhez képest kiugró termékenységgű, a 2010-es évekre azonban – egy átmeneti csökkenést követően – a települési GFR-ek saját stagnáló környezetükhöz képest is egységes és dinamikus növekedést

mutattak, sok esetben ekkor érve el jelenlegi „státuszukat”. A továbbiakban megnézzük a 2011-ben 40–49 éves, termékeny életciklusukat gyakorlatilag lezárt nők születésszám szerinti eloszlásának a településenkénti alakulását. Bár az esetszámok meglehetősen alacsonyak, az adatok közelítő érvénnyel alkalmasak lehetnek a vizsgált időszakot megelőző, konkrétan 1986–2011 közötti gyermekvállalási szokások megismerésére.

4. táblázat: A 40–49 éves nők (fő) az élveszületett gyermekek száma szerint (2011) Forrás: KSH (Népszámlálás 2011)

Megye	Település	0	1	2	3	4+	Összesen	Élveszületett gyermek	
		élveszületett gyermek						összes	egy nőre
Bács-Kiskun	Városföld	3	27	65	29	14	138	305	2,21
Baranya	Romonya	1	5	11	5	2	24	50	2,08
	Lovászhetény	1	2	9	3	2	17	40	2,35
Csongrád	Nagyér	6	5	12	3	9	35	96	2,74
Fejér	Vértessacs	9	23	40	30	17	119	264	2,22
	Nagyveleg	-	7	20	11	5	43	101	2,35
Komárom-E.	Bakonybánk	4	10	10	4	5	33	66	2,00
	Dunaszentmiklós	2	14	14	4	-	34	54	1,59
Nógrád	Keszeg	6	7	21	9	2	45	84	1,87
Pest	Herceghalom	16	34	71	28	9	158	299	1,89
	Ipolydamásd	-	3	7	4	2	16	40	2,50
	Verőce	22	56	82	38	13	211	402	1,91
Vas	Bögöt	-	5	11	5	-	21	42	2,00
	Tompaládony	3	5	6	1	1	16	25	1,56
Veszprém	Szóc	2	2	5	8	3	20	48	2,40
	Szentantalfa	3	4	7	6	10	30	94	3,13
	Gecse	1	2	13	1	3	20	43	2,15
Zala	Mihályfa	3	4	11	4	-	22	38	1,73

A domináns gyermekvállalási modell a módusz alapján azonosítható. A modális érték elhelyezkedése a vizsgált települések döntő többségében a kettő-, Szőcön a három-, Szentantalfán pedig a négygyermekes modell érvényességét mutatja. Az esetek többségében elhanyagolható vagy zéró összegű a gyermektelenség, Nagyéren azonban a nők hatoda esik ebbe a csoportba, amit elsősorban a (véltetően nazarénus) négy- és többgyerme-

kesek magas aránya egyensúlyoz ki. Az egygyermekes nők magasabb aránya Bakonybánkon jellemző, ahol a gyermektelenekkel együtt közel felét teszik ki az érintett női csoportnak. Itt szintén a négy- és többgyermekeseknek köszönhető az átlagosan két gyermek. Ha a három- és többgyermekesek összesített arányát nézzük, Szentantalfán és Szőcön az érintett nők több mint fele tartozik ebbe a csoportba, négy faluban (Ipolydamásd,

Nagyér, Nagyveleg, Vértesacs) pedig az arányuk lényegesen meghaladja az egyharmadot, vagyis a nagycsalád – legalábbis az érintett női korcsoporton belül – főleg a vallásos és félperifériás falvakban jellemző.

Forrásaink az elmúlt évek vonatkozásában hasonló tapasztalatokról: a kettő- vagy háromgyermekes családok dominanciájáról, a gyermektelenség és az

egygyermekes modell elhanyagolható jelenlétéről, illetve a sokgyermekes minta településenként változó előfordulásáról tájékoztattak minket. Érdekes helyi információ, hogy Lovászhetényen az utóbbi években – igaz, csak kismértékben – a tudatos egykezés jelensége is megjelent, a környékbeli települések közül utolsóként.

IV. A szakértői és fókuszcsoportos interjúk eredményei

Az alábbiakban tematikai csoportosításban ismertetjük a beszélgetések tartalmát. A szakértői interjúk alanyait névvel és titulussal, a fókuszcsoportos beszélgetések résztvevőit álnévvel, de a valós életkor és lakóhely feltüntetésével idézzük. Az idézeteken csak minimális stilisztikai változtatásokat végeztünk.

IV/1. A beköltözöttek demográfiai szerepe

A szuburbiák és a polgárosodott falvak többségét a beköltözöttek viszonylag magas gyermekvállalási kedve jellemzi. Balatoncsicsón, ahová a kétezres években indult meg a betelepülés, a 240 lakosból hatvan gyermek.¹⁰ Bögötön – ahol az utóbbi években költöztek be Sárvárról, illetve Szombathelyről fiatal középosztálybeli családok – a védőnői praxisba tartozó családok fele őshonos, fele betelepült, a nők eddig átlagosan 2,8 gyereket szültek, ezen belül az őshonosok 2,5-et, a beköltözöttek pedig 3,1-et. Az utóbbi érték a nagycsaládosok (4-6 gyermekesek) magasabb arányára vezethető vissza, alapvetően azonban itt is a 2-3 gyermek a jellemző. Más falvakban viszont, mint Bakonybánk, Nemesládony vagy a Váchoz közeli Keszeg, nem figyeltek meg lényegi különbségeket az őslakosság és a beköltözöttek termékenysége között.

A másik érdekes kérdés a gyermekszám-tervek beköltözés előtti és utáni alakulása. Verőce polgármestere ingatlanközvetítői források alapján úgy látja, hogy a költözés előtt álló (leendő) családok nagyon tudatosak a helyszínválasztáskor, s a gyermekvállalási kedv és a minőségi nevelés igénye már eleve adott a részükről.

„Verőcét szeretik a többgyermekes családok, az emberek szívesen költöznek ide Budapestről. Jó a földrajzi fekvése, a vonat szűk egy órán belül a pesti belvárosba ér, és jók az alapellátások is. Minden adott ahhoz, hogy aki családot akar alapítani, aki gyerekeket akar nevelni, itt tegye.”
(Grauszmann György polgármester, Verőce)

Ennek ellenkezőjére, amikor a falvakba költözött városiak a betelepülés után változtatják meg saját gyermekszám-terveiket, Nadapon láttunk példát. Azt azonban, hogy mintakövetés vagy egyéb ok áll az attitűdváltás mögött, közvetlen találkozás híján nem sikerült megtudnunk.

„A baráti körömben azt látom, hogy amikor leköltöztek, csak egy-két gyereket terveztek, de ez aztán idővel megváltozott.”
(Köteles Zoltán, Nadap polgármestere)

„Én is ugyanezt látom a baráti körömben: akik eredetileg egy-két gyereket szerettek volna, azoknál már mind jön a harmadik, vagy pedig akarnak egy harmadikat.”
(Sidóné Koller Andrea, a nadapi Karitás Egyesület vezetője)

¹⁰ Kolozsi Pál: Nivegy-völgy: öt életteli teli falu a Balaton-felvidéken. Összkép, 2018. június. <http://osszkep.hu/2018/06/nivegy-volgy-ot-eletteli-teli-falu-a-balaton-felvideken/>

IV/2. Vallásosság

A polgármesterek és védőnők a legtöbb településen a vallás irrelevanciáját hangsúlyozták, a fókusz-csoportokban pedig határozottan tagadták a vallásosság gyermekvállalásban játszott szerepét. A pozitív kapcsolat csak a két nazarénusok által is lakott községben, valamint a katolikus Óbudaváron tűnik egyértelműnek. Nagyéren a fogamzásgátlást elvető nazarénusok között 14 gyermekes család is található, Óbudavár esetében érdemes szó szerint idézni a fentebb már hivatkozott riportot:

„Szentantalfa demográfiai profilját a nazarénusok, Óbudavárét pedig a katolikus Schönstatt-közösség alakította, ami olyan keresztényi értékeket képvisel, mint a család szentsége, az empatisz gyereknevelés. Magyarországon az Ausztriából az 1980-as években visszaköltözött Godány-házaspár alapította meg az egyesület hazai ágát. Mára több száz magyar család része ennek a mozgalomnak, akik minden évben egyhetes lelkigyakorlatot tartanak az óbudavári képzőházban. Emiatt ebben a parányi faluban nagyon sokan megfordulnak, sokan kötődnek ide, illetve a már említett Godány-házaspár öt gyerekéből négy itt él a gyerekeivel, akik mind nagycsaládosok és együtt a falu lakosságának legalább a felét adják.”
(Kolozsi Pál: i. m.)

Verőcén az őshonos és beköltözött lakosság természetességkülönbsége kapcsán merült fel a vallás jelentősége, ellentmondásos tapasztalatokkal.

„Az őslakosságot a hagyományos vallásosság és a családonkénti egy-két gyermek jellemzi. Vagyis továbbadják az életet, de nem elterjedt körükben a nagycsaládos minta. A magasabb gyermekszám inkább a Budapestről származó, gyakorló keresztény családokra és a liberálisabb szemléletű, a kereszténységhez gyengébben kötődő, de szintén a fővárosból érkezett beköltözőkre jellemző.”
(Fejérdy Ákos katolikus plébános, Verőce)

Ezzel szemben egy korábban Verőcén dolgozó védőnő éppen az őshonos lakosok körében tapasztalt kiemelkedő gyermekszámot hangsúlyozza, hozzátéve, hogy a családlátogatások során a negyedik gyermek érkezésekor mindig rákérdezett az okokra, és jellemzően az erős vallásosság volt meghatározó ok.

IV/3. Minták, szokások, normák

Négy település, Gecse, Lovászhetény, Nagyveleg és Szóc esetében kaptunk információt arról, hogy a nagycsaládos szülők sokan maguk is többgyermekes családból származnak. A fókuszcsoporthoz résztvevői mind így szocializálódtak, s feltételezhetjük, hogy Szentantalfán és Nagyéren is létezik nagycsaládos minta.

„Mi is hárman voltunk testvérek, apukámék is. A nővéremnek három gyereke van, a bátyámnak egy, a húgomnak pedig négy. Kiskorom óta nagyon szeretem a gyerekeket, és úgy nőttem föl, hogy azt mondtam: mindig is hármat szeretnék.”
(Veronika, 34, Nagyveleg)

„Én is nagycsaládból származom, mi négyen, szüleim pedig öten, illetve hatan voltak testvérek. Rengetegen voltunk együtt karácsonykor vagy egy születésnapon.”
(Katalin, 43, Nagyveleg)

„Négyen vagyunk testvérek, két gyermeket terveztem. Aztán a férjem mondta, hogy mivel ők hárman voltak, legyen nálunk is három.”
(Aliz, 30, Nagyveleg)

Ellentétben a nagyvelegi csoporttal, a szóc-i résztvevők cáfolták a mintakövetés tényét. Ahogy egyikük összefoglalta: bár négygyermekes családban nőtt fel, s a nővérenek is hat gyereke van, ők eleinte csak egyet akartak. Egy másik háromgyermekes asszony édesanyja tizenhárom-, apja nyolc-, ő maga pedig négygyermekes családban nevelkedett, ennek ellenére harmincéves koráig (párjával 16 éves kora óta van együtt) nem is akart gyereket. Mindkét helyszínen jelen van tehát a nagycsaládos szocializáció, azonban az egyikben tudatosan, míg a másokban attól függetlenül örökítették tovább a modellt. A különbségre magyarázattal szolgálhat, hogy míg a generációközi segítségnyújtás Nagyvelegen a helyi normák része, ez Szócön inkább eseti jellegű.

A mintakövetés másik lehetséges színtere maga a település. Nagyvelegen a gyermekvállalások mintegy 80%-a egyetlen faluszéli utcához, Balatoncsicsón pedig két utcához kapcsolódik. Bár a szomszédsági minta érvényesülését nem tudtuk igazolni, több védőnő is felhívta figyelmünket az éves helyi születésszámok ciklikus ingadozásaira, amit a szóc-i fókuszcsoporthoz is megerősítettek.

„– Amikor idekerültem, én kezdtem a sort az első gyerekemmel, majd követett a barátnőm, aztán jött [itt három név következik – HG], és így haladtunk egyre többen. Ez 2001 és 2003 között történt.

– Utána szünet?

– Igen, utána volt egy-két év szünet.

– Beszéltek egymás között arról, hogy mindez milyen érdekes?

– Nem. Természetes volt.”

(Teri, 38, Szóc)

Az elhangzottakat a Szóc történetét feldolgozó kismonográfia statisztikai csak részben igazolják vissza: 2003-ban és 2004-ben valóban csak egy-egy születés történt a faluban, az azt megelőző „boom” viszont az előző évek szokásos számait hozta (Tilhof 2009). Alkalmi ismeretségi minta helyett tehát inkább egy stabil helyi gyermekvállalási norma kollektív követéséről lehet szó, amit megerősít, hogy Teriéék baráti körében a sorozatos várandósságok nem képezték szóbeszéd tárgyát. A Nagyvelegen és Bögötön tapasztalható tudatos és tervezett gyermekvállalással szemben Szócön a spontaneitás, az (újbóli) szülővé válás feletti öröm és természetességérzet jellemzi a tipikus anyai attitűdöket.

„Az idősebbet terveztük, a tesók csak úgy jöttek.”

(Vivien, 32, Szóc, három gyermekkel)

„Nem gondolkodtunk nagy családban, a tervezett szám kettő volt. Így alakult, és nagyon örülünk neki... Kint lakunk a szőlőhegyen, viszonylag nagy területen, ahol a gyerekek szabadon mozoghatnak.”

(Anita, 36, Szóc, négy gyermekkel)

„19 éves voltam, amikor a nagylányom született. Mind a négy gyerekem szerelemgyerek. Voltak a férjemmel összetűzéseink és béküléseink – s aztán ebből lettek ők. Én ezt büszkén vállalom, és nagyon szeretem őket. Nem voltak nagy tervek, nem is gondoltam, hogy ekkora családom lesz.”

(Teri, 38, Szóc)

A helyi gyermekvállalási normák meggyökerezett ségére utal az is, hogy a fókuszcsoporthoz tartozók a falu sajátos demográfiai helyzetét úgy jellemzik, hogy „ez teljesen normális”, „itt mindig is ennyi gyerek volt”. Ugyanakkor, mint láttuk, eredetileg

egyikük sem tekintette céljának a háromgyermekes helyi modell gyakorlatba ültetését, vagyis egy működő, de következmény nélkül „megszeghető”, puha normáról van szó.

IV/4. Családon belüli kapcsolatok

Azokon a településeken, ahol magas a beköltözöttek aránya, az intergenerációs együttműködés általában kevésbé, vagy csak látogató jelleggel érvényesül. Elsősorban Dunaszentmiklóson és Nagyvelegen emlegették mindennapos, a gyermekvállalást is ösztönző jelenséggé a nemzedékek közötti segítségnyújtást.

„A szülők és nagyszülők nem élnek ugyan egy háztartásban, de összefognak. Segítenek megoldani a fiatalok lakhatását, ők pedig itt a faluban vesznek házat, kertet. A mindennapokban is oda-vissza segítik egymást, legyen szó gyerekvigyázásról vagy ebédfőzésről.”

(Mergrné Szaniszló Ildikó védőnő, Nagyveleg)

„Szerintem nagyon sokat számít, hogy itt a faluban általában több generáció él együtt, s legyen az az anyuka harmincas vagy húszas, maximálisan számíthat arra, hogy a család besegít a gyerekek ellátásába, az iskolai logisztikázásba. Szerintem azért ugrik meg a gyerekszám, mert itt mindenki számíthat mindenkire.”

(dr. Papp Katalin, háziorvos, Nagyveleg)

Ugyanakkor arra a kérdésre, hogy nagyszülői segítség nélkül is vállaltak-e volna (további) utódot, csupán egyetlen anya fogalmazott úgy, hogy ennek hiányában „a második gyerek után elgondolkozott volna rajta”.

A gyermek párkapcsolat-erősítő funkciójával, mint motivációval egyedül Ipolydamásdon találkoztunk: a viszonylag kicsiny faluban két anya is kapcsolatának javítása végett vállalta negyedik gyermekét. A válás utáni új párkapcsolatok ösztönző hatására Ipolydamásdon és Nagyvelegen is több példát találtunk. A gyermekek kívánt nemi megoszlása összesen öt esetben befolyásolta a termékenységi magatartást. Ami az újabb kistestvér igényét illeti, Ipolydamásdon az egyik válaszadó a harmadik, egy másik pedig az ötödik gyermekének a vállalását indokolta kifejezetten ezzel.

IV/5. Egzisztenciális ösztönzők

A családalapításhoz szükséges önálló egzisztencia, ezen belül a saját tulajdonú ingatlan jelentőségére elsősorban a nagyvelegi fókuszcsoporthoz tartozók fektettek nagy hangsúlyt. Bár a falu relatív elzártsága miatt alacsony az ingatlanárak, itt ez nem eredményezett külső beköltözést, ugyanis a kevés eladó házat általában megveszik a falubeliek. Az így módon megőrzött homogenitás következtében a faluban nincsenek kirívó egyenlőtlenségek, vagy ahogy egy résztvevő fogalmazott, „nincsenek klikkek”.

„Az eladó ingatlanok száma nagyon kevés, mert mindenki megtalálja a faluban a saját helyét. (...) Ha valakinek tető van a feje fölött, az nagyobb biztonságban érzi magát, mintha csak albérletben lakna. A családalapításhoz azért ez befolyásoló tényező.”

(Kosárszki József, Nagyveleg polgármestere)

„Nagyon szorgalmas a velegi nép: mire itt a fiatalok a harminc év körüli életkort elérik, már van egy kis zuguk, vagy akár kész házuk, ahol élhetnek. A mi fiataljaink azért vállalnak több gyereket, mert viszonylag fiatalon a saját tulajdonukban élhetnek.”

(dr. Papp Katalin háziorvos, Nagyveleg)

Ugyanakkor éppen a félperifériás településeken éltek legkevesebbet az új családtámogatási kedvezményekkel (CSOK, falusi CSOK,¹¹ babaváróhitel, autóvásárlási támogatás). A jelenségről nyilatkozó védőnők az érdektelenséget, az adminisztrációs járatlanságot, valamint a folyamatos biztosított jogviszony esetenkénti hiányát nevezték meg lehetséges okként. Más településeken viszont (Városföld, Nemesládony, Bögöt, Mihályfa) a családtámogatási lehetőségek népszerűségét

tapasztaltuk, sőt, az első két településen a védőnők kifejezetten a CSOK-hiteleknek tulajdonítják az utóbbi évek magasabb születésszámait.

IV/6. Pszichológiai szempontok

A különféle információk hátterében pszichológiai és szociálpszichológiai elemeket magukba foglaló faktorok is kirajzolódtak. Nagyvelegen például a személyiség szerepe kapott hangsúlyt.

„Sokkal megfontoltabbak és reálisabbak a velegi fiatalok, mint ahogy sokféle látom. Felelősségteljesebbek és odafigyelőbbek, gyorsabban felnőnek a szó jó értelmében. Van egy konkrét elképzelésük, hogy mit akarnak az életüktől, és abba beleférnek a tervezett, akart gyerekek. És ha van egy úgymond becsúszott gyerek, azok is úgy születnek meg, hogy »jól van, tulajdonképpen akartuk, bár kicsit később, hát akkor hadd jöjjön«.”

(dr. Papp Katalin háziorvos, Nagyveleg)

Szócön az intergenerációs összetartás hiányát a szinte rokonsági erejű szülői összetartás pótolja, olyan konkrét kezdeményezésekkel, mint a busszal ingázó gyerekek váltott felügyelete, ad hoc bűnmegelőző figyelőszolgálat, adománygyűjtés a kórházba került gyermekek támogatására, stb.

„Én azért szeretek itt élni, mert tudom, hogy ha bármi baj van, akkor valaki megcsörget, rendben vagyok-e. Hogy leszedik a gyerekeimet az útról, ha kilép, és én is leszedelem az övét, mert tudom, hogy az a mi gyerekünk és odafigyelek rá. Kevesen vagyunk, nincs itt olyan sok család, és valahol mindenki a magáénak érzi kicsit a másikat is.”

(Anna, 42, Szóc)

V. Következtetések

A félperifériás községek már a kilencvenes években magas fertilitást produkáltak – akkori települési környezetükhöz képest is –, ami gyermekvállalási szokásaik stabilitására utal. Ezzel

szemben a nagyvárosi szuburbiák és polgárosodott falvak termékenysége csak a millennium után kezdett növekedni, ami a városokból beköltözöttek szerepét valószínűsíti.

¹¹ A vizsgált települések közül 14 jogosult a falusi CSOK-ra.

A vizsgált települések többségére a 2-3 gyermekes családmódel, továbbá a gyermektelenek és egygyermekesek alacsony aránya jellemző, míg a négy, vagy több gyermekeseké településenként eltérő. Feltételezhető, hogy a demográfiai normák – a vallási közösségeket leszámítva – sokkal inkább a gyermektelenség, illetve az egygyermekes minta elkerülésére, mint a sokgyermekes módel követésére irányulnak. Egyes helyszíneken azonban a nem tervezett fogantatások gyakorisága, illetve – egyfajta „puha normaként” – annak egyéni és közösségi elfogadottsága is magasan tartja a helyi termékenységet. A nem normatív gyermekvállalási motivációk közül az otthonról hozott gyermekvállalási minták tudatos vagy tudattalan követését, valamint a gyermekvállalásnak a családi viszonyok alakításában játszott szerepét (párkapcsolatok javítása/beteljesítése, kistestvér igénye, ideális nemi megoszlás) érdemes

kiemelni. Külön megemlíthetjük, főleg a zártabb és homogénebb félperifériás települések esetében, az anyagi és szociális biztonság szerepét, elsősorban olyan faktorok kapcsán, mint a saját ingatlan birtoklása, a családi-rokonsági vagy az azt pótoló helyi közösségi háló, illetve a települési egyenlőtlenségek, szegregátumok hiánya, de a beköltözötteknek a nyugalommal, illetve a szolgáltatások és intézmények elérhetőségével kapcsolatos igényei is ide tartoznak. Végül a családtámogatási kedvezmények, elsősorban a CSOK és a babaváró hitel pozitív szerepét is meg kell említenünk, felhíva a figyelmet a települési fejlettség és az érdeklődés szintje között tapasztalt összefüggésekre.

Tekintettel a kutatásunk témájában rejlő további lehetőségekre, reméljük, hogy eredményeink és felvetéseink a hasonló jellegű kvantitatív kutatásokhoz is muníciót adnak majd.

Felhasznált irodalom

- Balbo, Nicoletta, Francesco C. Billari, & Melinda Mills (2013) Fertility in advanced societies: A review of research. *European Journal of Population/Revue européenne de Démographie*, 29 (1), 1–38.
- Cseh-Szombathy László (1979) *Családszociológiai problémák és módszerek*. Budapest: Gondolat
- Friedman, Debra, Michael Hechter, & Satoshi Kanazawa (1994) A theory of the value of children. *Demography*, 31(3), 375–401.
- Helgason, Agnar, Saebjörn Pálsson, Daniel F. Gu bjartsson, & Kári Stefánsson (2008) An association between the kinship and fertility of human couples. *Science*, 319 (5864), 813–816.
- Husz Ildikó (2011) Alacsony végzettség – sok gyerek? A magas termékenység néhány területi és etnikai aspektusáról. *Demográfia*, 54 (1), 5–22.
- Kirkpatrick, Clifford (1963) *The Family as Process and Institution* (2. kiadás). New York: Ronald Press
- Kulu, Hill & Paul J. Boyle (2009) High fertility in city suburbs: Compositional or contextual effects?. *European Journal of Population/Revue européenne de Démographie*, 25. (2), 157–174.
- McQuillan, Kevin (2004) When does religion influence fertility? *Population and development review*, 30. (1), 25–56.
- Murphy, Mike & Lotte Bjerre Knudsen (2002) The intergenerational transmission of fertility in contemporary Denmark: The effects of number of siblings (full and half), birth order, and whether male or female. *Population studies*, 56. (3), 235–248.
- Östh, John (2015) Superlocal spatial variations in fertility. *Environment and planning A*, 47. (5), 1019–1022.
- Pollard, Michael S. & S. Philip Morgan (2002) Emerging parental gender indifference? Sex composition of children and the third birth. *American Sociological Review*, 67. (4), 600–613.
- Rijken, Arieke J. & Aart C. Liefbroer (2009) The influence of partner relationship quality on fertility. *European Journal of Population/Revue européenne de Démographie*, 25. (1), 27–44.
- Tátrai Patrik, Pálóczi Ágnes, Pásztor István Zoltán, & Pénzes János (2017) Etnikai besorolási gyakorlatok. A cigányság külső kategorizálását befolyásoló tényezők. *Socio. hu*, 7. (2), 45–65. DOI: 10.18030/socio.hu.2017.2.45
- Tilhof Endre (2009) *Szócz története*. Ajka: szerzői kiadás
- Vikat, Andres, Elizabeth Thomson, & Jan M. Hoem (1999) Stepfamily fertility in contemporary Sweden: The impact of childbearing before the current union. *Population studies*, 53. (2), 211–225.